

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԸՍԲՈՆՈՒՄՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԵՊ

Բ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես «Բազմալիզա» 1933, էջ 267)

Գիտութիւնը ուրեմն աշխարհի մեծագոյն փորձանքն եղաւ ամէն անգամ որ ամբարիշտներ անով զինուեցան՝ Արարչին դէմ ապստամբելու համար։ Դիւական այս շարժումին նախաքայլը եղեմական դրախտէն կը սկսի։ Այն երանական վիճակին մէջ մեր նախածնողներուն միտքը օժտուած էր ճշմարտութեան լոյսով, սակայն իւրաքանչիւր զօրօրային օձէն՝ չուզեցին ճանչնալ Ստեղծողէն զրուած միակ պտուղի մը արգելքը, իրենց հաւատարմութիւնը փորձելու և անկախ չըլլալն զգացնելու նպատակով։ Սկզբնական այս պատուիրանազանցութեան աղետալի արդիւնքներէն մէկն եղաւ մարդոց զրկումը՝ աստուածային ճշմարտութեան լոյսէն, որով ապագայ սերունդներէ շատեր անմտութիւնն ունեցան զփութելու սուտը ճշմարտին հետ, և պաշտելու դիւական դրօշեալներ ու անարգ կիրքեր։ Հանրածանօթ են պատմութեան արձանագրած սեւ էջերն այս մասին, հին ազգերու մէջ մտքի կուրուցիւնն ու բարքերու ապականութիւնը ահռելի համեմատութիւններ առած էին՝ շնորհիւ զիրենց դաստիարակող իմաստասէրներուն։ Պօղոս Առաքեալ անոնց ունայնամտութիւնը յանդիմանելով «զանձինս առ իմաստունս ունէին» յիմարեցան» կ'ըսէ։

Սակայն կռապաշտութեան խաւարի մէջ ծնածներէն շատ աւելի ոճրապարտ են վերջին դարերու գիտութեան ջահակիր կարծուած անկրօնները։ Ասոնց հիններուն բոլոր ախտերն ու մոլութիւնները իւրաքանչիւր զատ, չունեցան ոչ մէկը գէթ այն բարոյական առաքինութիւններէն՝ որոնցմով օրինակելի եղած էին անոնցմէ շատեր։ Հիները ճշմարիտ Աստուծոյ հաւատքը չունենալով հանդերձ՝ յարգեցին ժողովուրդներու կրօնական համոզումները, զանոնց անաստուած ընելու չաշխատեցան։

մինչդեռ այս նորերը ամէն ջանք թափեցին՝ ուրացութեան մղելու համար ամբողջ ազգեր ու սերունդներ և Աստուծոյ գաղափարն իսկ անհետացնելու անոնց մէջէն։ Բայց իրենց ամբարիշտ ձեռնարկին յաջողութենէն կասկածելով, սկսան անամօթաբար՝ քրիստոնէութենէ վեր դասել ու դրուատել բոլոր սուտ կրօնները, հեթանոսութիւնը, մահմետականութիւնը, Զրադաշտի, Չինեի, Հնդկիներու և կարգ մը յետսամիտ կռապաշտներու պաշտամունքները։ Երբ աստուածապաշտ էին՝ իրենց համար ամէնէն սուրբ և նուիրական կրօնքը քրիստոնէութիւնն էր, իսկ երբ անաստուած եղան՝ անարգեցին զայն իբր ամէն կրօնքներէ վատթարագոյնը։ Քրիստոսի իմաստութեան, առաքինութեանց և բարիքներուն ընծայուած կեղծ հիացումներն ու յարգանքները վերջացուցին հայհոյութեան հեղեղներով Անոր անձին դէմ, ու ներկայացուցին զԱյն մերթ փառասէր խաբեբայ մը և մերթ՝ մոլեռանդ երազատես մը։

Աստուածուրաց այս հրէշները նուազ մոլեգնութիւն ցոյց չտուին նաեւ մարդկային ընկերութեան հանդէպ։ Իրենց բնաքանդելու և է կրօնական համոզում։ Պահանջեցին որ մանուկը՝ այս մասին՝ իր բնական միտումներուն թողութիւնը, տեղական օրէնքներուն, տեղական բարքերու և քաղաքային ընկերութեան սովորոյթներուն։ Պէտք է, ըսին, եղծանել մինչեւ այսօր կիրարկուած ձախաւեր դրութիւնը, անով մարդ պատահաբար է որ կ'ըլլայ քրիստոնեայ կամ հրեայ կամ մահմետական կամ հեթանոս, իր կրօնքը ազատ ու խոհական ընտրութեան արդիւնքը չ'ըլլար, միտքը նախապէս զրաւուած կրօնական նախապաշարուներէ՝ չի կըրնար ազատօրէն որոշել իր հետեւելիք դաւանանքին ճշմարտութիւնը կամ սրտութիւնը։

Ստեղծողի միտքը, ամուսնական ու որդիական պարտականութիւնները, քաղաքացիական և հայրենակցական յարաբերութիւններն ու ժողովուրդներու հնազանդութիւնը իրենց վեհապետներուն։ Գոհելի նիւթականութեան վերածեցին երախտապարկեղտ վերաբերումները, ինչպէս նաեւ հայրերու և մայրերու զօրովանքին շարժառիթները իրենց զաւակներուն հանդէպ։ Մայրը կատարելագործելու յաւակնութեամբ՝ ուզեցին զայն ստորադաս ընել անբաններուն։ Անուանարկեցին թշուառներու համար գութն ու կարեկցութիւնը, խափանեցին ողորմութիւնը, հիւանդանոցները, որբանոցները հաստատութիւնները, տգէտներու կրթութիւնը, ու վերջապէս իրենց պարսաւանքին եւ ծաղրածութեան նիւթ եղան ընկերին համար անձնուէր աշխատողներուն վիճակն ու գործելակերպը։ Անանկ որ Առաքեալը հեթանոս սպաններու ուղղած իր վերելի պատգամով՝ աւելի այս իմաստուն կարծուած յիմարներուն՝ նկարն է որ, կարծես, կը ներկայացնէր կանխաւ։

Զարմանք չէ ուրեմն՝ եթէ իբր անխուսափելի հետեւանք, ասոնց մոլեգին կատաղութեան ենթարկուէր՝ ամէնէն աւելի՝ Քրիստոնէական դաստիարակութիւնը։

Թիրաւի, ջնջելու համար Աստուածութեան գաղափարը մարդոց մէջէն՝ աճապարեցին նախ կրթական սեմերէն հեռա-

ցընել ո՛ր և է կրօնական համոզում։ Պահանջեցին որ մանուկը՝ այս մասին՝ իր բնական միտումներուն թողութիւնը, տեղական օրէնքներուն, տեղական բարքերու և քաղաքային ընկերութեան սովորոյթներուն։ Պէտք է, ըսին, եղծանել մինչեւ այսօր կիրարկուած ձախաւեր դրութիւնը, անով մարդ պատահաբար է որ կ'ըլլայ քրիստոնեայ կամ հրեայ կամ մահմետական կամ հեթանոս, իր կրօնքը ազատ ու խոհական ընտրութեան արդիւնքը չ'ըլլար, միտքը նախապէս զրաւուած կրօնական նախապաշարուներէ՝ չի կըրնար ազատօրէն որոշել իր հետեւելիք դաւանանքին ճշմարտութիւնը կամ սրտութիւնը։

Մնամէջ առարկութիւն, հնարուած մերժելու համար ո՛ր և է կրօնական համոզում կամ բնազդ։ Անվիճելի է նախ որ Աստուածութեան գաղափարը բնական է մարդու մէջ և չի կըրնար ըլլալ արդիւնք ո՛ր և է նախապաշարումի, ինք Աստուած տպաւորած է զայն մեր սրտերուն մէջ։ «Երբեք պիտի չմոռնամ, կը գրէ Բ. Ժիրարը՝ պիտի յիշեմ միշտ այս մասին Գերմանիոյ մէջ կատարուած ուշագրաւ փորձը՝ Սինդենիս գիտնականին կողմէ։ Այս մարդը ունէր միակ փոքր զաւակ մը իր վաղամեռիկ կնոջմէն մնացած՝ հազիւ երկու տարեկան։ Ուզելով գործնականօրէն ցոյց տալ աստուածուրացներուն անմտութիւնը, քաղուեցաւ ամայի գիւղ մը և սկսաւ անձամբ հոգալ ու դաստիարակել իր աչքին լոյսն ու միակ յոյսը, կտրելով զայն մարդկային ամէն յարաբերութիւններէ։ Ինք առանձին անոր կը սորվեցնէր գիտութեան նախադրերը, ընթերցում, գրավարժութիւն, աշխարհագրութիւն, բրնձապատմութիւն, գերման ու լատին լեզուները եւն։ Ամենամեծ ուշադրութեամբ կը հսկէր անդադար որ տղան չլսէ ու չկարենայ տեղ մը գրուած տեքստի Աստուծոյ սուրբ անունը։ Եւ այս նախա-

1. Magasin pittoresque, année 1844, էջ 358.

զգուշութիւնը խստիւ ու անընդհատ շարունակութեամբ մինչեւ որ մանուկը եօթը տարեկան եղաւ: Այս միջոցին, Պր. Սինդհենիս դիտեց որ իր զաւակը ամէն առտու գաղտնի խոյս տալով սենեակէն՝ պարտէզ կ'ելլէր և հոն երկրպագութիւն ու աղօթք կը մատուցանէր արեգակին: Հայրը անմիջապէս ստուգեց եղածը, վրայ հասաւ, մէկդի կանչեց զաւակն ու լրջօրէն հարցուց թէ ինչ էր այդ բանը: Անկապատասխանեց անմեղունակ պարզութեամբ թէ ժամանակէ մը ի վեր հասկցած ըլլալով որ աշխարհի վրայ բոլոր այս եղածները չէին կրնար ինքնաբերաբար գոյանալ, երկար ատեն ջանացեր է գիտնալ բնութեան հեղինակը, ու վերջապէս իրեն այնպէս երեւցեր է թէ արեգակն է, վասն զի ան է որ իր անուշ ջերմութեամբ և առողջարար ազդեցութեամբ կ'աճեցնէ ու կը հասունցնէ ցորենը, խաղողը և միւս արմտիքներն ու պտուղները: Պր. Սինդհենիս շուտ մը աճապարեց ուղղելու տղուն մոլար կարծիքը, ծանօթացնելով անոր ճշմարիտ Արարիչը ամէն բանի: Անկէ վերջ գոհ ու երջանիկ զգաց ինքզինք՝ փորձով ստուգած ըլլալուն համար որ աստուածութեան զաղափարը զրեթէ ծնած ատեննիս կը տրուի մեզի»:

Սակայն վեր հանելու համար իրական արժէքը անկրօններու ճամարտակութեան, կ'անցնիմ ուղղակի պատասխանել իրենց՝ ժամանակակից հեղինակաւորի մը փաստերով:

1) Մարդ իր մանկութեան շրջանին է որ նոյնպէս պատահաբար կը ստանայ լաւ խրատներ, բարի օրինակներ եւ ճշգրիտ զաղափար՝ օրէնքներու և ընկերային սովորոյթներու շուրջ, կամ ասոնց բոլորովին ներհակ տպաւորութիւններ: Պիտի հետեւցնենք միթէ որ ասոնց ո՛չ մէկին ծանօթութիւնը հարկ չէ տալ անոր, եւ թողուլ որ մեծնայ անբանի մը պէս:

1. Ներքու Պերմիէ, ֆրանսացի բազմաճումս եկեղեցական, յօրինած է աստուածարամտական բառգիրք մը՝ որ ունի մեծ յարգ ու համբաւ. (1718-1790):

2) Կրօնական ազդեցութենէ զրկուած տղայ մը, իրենց իսկ սկզբունքին համաձայն, ապագային նոյնքան անկարող պիտի ըլլայ դաւանանքներու մէջէն ճշմարիտը գտնելու, որքան վայրենի զաւակ մը՝ քաղաքակիրթ կենցաղի և օրէնքներու ընտրելագոյնն ու անվրէպը: Հակառակն հաստատող մէկ օրինակ իսկ կարելի չէ ցուցնել:

3) Սխալ է պնդել թէ որ և է կրօնքի մէջ դաստիարակուած մէկը չ'ունենար բաւական ազատութիւն քննելու համար անոր սկզբունքներն ու պատճառները, վասն զի ասոր հակառակը կ'ապացուցանեն շատ մը կրօնքին փոխող չափահասներ, եւ անոնք որ քրիստոնէութեան մէջ ծնելէ և ապրելէ ետք՝ անհաւատութեան մէջ ինկան: Ասոնց քննութիւնը՝ զոր կը համարին ըրած ըլլալ իրենց համոզումի մասին, կամ ազատօրէն ու անկողմնակալութեամբ եղած է՝ կամ ոչ, եթէ այդօրինակ քննութիւն մը կատարուած է՝ իրենց առարկութիւնը կը մնայ անիմաստ և անտեղի, իսկ եթէ չէ կատարուած՝ իրենց անհաւատութիւնը բան մը չ'ապացուցաներ, ինչպէս չեն քաշուիր կրօնքը այսպանելէ՝ անոր կրթութեան մասին ալ պիտի չ'ունենան տարբեր ուղղութիւն և նպատակ:

4) Անկրօն մը, եթէ անկեղծ է իր համոզումը, հաւանօրէն զիպուածով մը ինկեր է այդ տխուր վիճակին մէջ կամ մեղապարտ հետաքրքրութեամբ մը: Կրօնքի թշնամիներուն զրքերը կարգալու տեղ՝ եթէ անոր ջատագովներուն գրածներն ու սուֆիասիրած ըլլար՝ անշուշտ պիտի յարատեւէր քրիստոնէական հաւատքին մէջ, նման անոնց որ այս նախազգուշութիւնը գործադրեցին: Բայց ինք տարուած նշանաւոր հեղինակներ կարգալու մարմաջէն՝ խաբուեր է անոնց ճարտարաբան ու հմայիչ ոճէն, մնացածը լրացուցեր են կիրքերը: Այլեւս բանաւորական մըն է կամ համայնաստուածեան մը կամ նիւթապաշտ մը կամ անաստուած մը՝ ձեռքը գտնուող զրքին համեմատ: Ուրեմն իրեն հանգիսեցաւ ճիշտ այն բանը՝ զոր կրկե-

րոն կը զարնէր հին իմաստասէրներու երեսին, ըսելով թէ անոնք կամովին կամ զիպուածով կամ բարեկամի մը թելադրութեամբ եղած էին ստոյիկեան, եպիկուրեան, ակադեմական՝ յաճախելով Ջեոնի կամ Եպիկուրի և կամ Կառնէատի զպրօցները:

Ահա թէ ինչպէս անկրօն կ'ըլլան մարդիկ և իրենց ընտանիքն ու զաւակները կը զրկեն քրիստոնէական դաստիարակութենէ:

* * *

Անոնք սակայն իրենց մաղձը թափեցին աւելի կղերական մանկավարժներու դէմ: «Ժողովուրդին կրթութիւնը զրեթէ ամէն տեղ թողուած է, կ'ըսէին, կրօնի պաշտօնեաներուն ձեռքը, յարմարագոյն տարրը միտքերը բթացնելու և սնանկացնելու առասպելներով, հրաշքներով, խորհուրդներով ու մեքենական ձեւակերպութիւններով, քան թէ սրտերը շինելու բնական ու մարդկային բարոյականի մը օրէնքներով: Հակառակօրէ և անկարող մշակելու իրենց հաս մտքերը, ուրիշ նպատակ չունին՝ եթէ ոչ ենթարկել զանոնք իրենց իշխանութեան: Քահանան ուրիշ բան չի ճանչնար այնքան կարեւոր՝ որքան յաջողիլ ներշնչել աշակերտներուն կոյր յարգանք իր անձնական զաղափարներուն հանդէպ: Իր հրահանգէ ու կը պատրաստէ զանոնք ուրիշ կեանքի մը համար, աստուածներու համար կամ աւելի իրեն համար. անոնց կ'արգիլէ նմաններուն մօտենալ, պատիւ ու յարգանք հետապնդել և իրենց գործերու մասին ուղիղ գիտակցութիւն ունենալ: Կը քարոզէ անոնց այնպիսի առաքինութիւններ որոնք ընկերային կեանքի համար չունին ոչ մէկ նշանակութիւն, օգտակար գիտութեանց սէրը և իրերը քննելու եռանդը ներշնչելէ կը զգուշանայ: Մարդկային բնութիւնը իսկապէս ճանչնալու անկարող, ոչ կիրքերու զործածութեան չափն ու եղանակը գիտէ և ոչ ալ զանոնք հանրութեան օգտին ծառայեցնելու միջոցները: Կղերական դաս-

տիարակներու միակ նպատակն է, կարծես, մարդն ստորնացնել, կոտրել անոր կորովն ու ազդեցութիւնը, չթողուլ որ միտքը բացուի և դարձնել զանի անպէտ տարր մը զինք շրջապատող ընկերութեան: Անոնց կրթարաններէն դուրս եկող երիտասարդը ո՛չ իր ինչ ըլլալը գիտէ, ոչ հայրենիք մը ունենալը և ոչ ալ թէ ինչ կը պարտի ասոր հանդէպ: Իր ամբողջ բարոյականը կը սահմանափակուի հաստատապէս հաւատալ այն բանին զոր չի հասկնար, և կը կարծէ իր պարտականութիւնը կատարած ըլլալ՝ երբ սովորաւորութեամբ կը գործադրէ կարգ մը մեքենական մարզանքներ» (Syst. soc. 3^e part, chap. 9):

Ահա բառ առ բառ նմոյշն անպատկառ յայտարարութեան մը՝ որ յանկերգն է նաեւ իրենց դարբնոցէն ելած ու այսօր մեզ շրջապատող զարմագան մոլենտիկներու: Անկողմնակալ ընթերցողին նկատութեան կը յանձնեմ, իբր պատասխան, վերոյիշեալ հեղինակաւոր ձայնին շարունակութիւնը:

1) Չենք ուզեր վեր հանել այդ բանաձեւերուն տակ ծածկուած ամբարշտութիւնը, մեզի կը բաւէ հանրածանօթ իրականութեան վկայութիւնը՝ մերկացնելու համար բոլոր ամբաստանութեանց ստույթները: Ընդունելով հանդերձ դասական դոյզն թերութիւններ քրիստոնէայ վարժարաններու մէջ, նիւթերու խճողումին ու ժամերուն անբաւականութեան պատճառով, կը տեսնենք սակայն որ ամէն օր անոնցմէ դուրս կու գան գիտական և լեզուական ծանօթութիւններով մշակուած մտքեր: Սուտ է ըսել թէ տղոց չեն աւանդուիր արդարութիւն, վեհանձնութիւն, քաջութիւն, մանաւանդ յարգուրաւանքին առարկայ եղած են միշտ այդ շատ կարեւոր առաքինութիւնները, որոնց սերմերն աւելի առատ պտուղ պիտի տային անշուշտ մատաղ սրտերու մէջ՝ եթէ անոնց նորարարիկ ծիւերն ու բող-

բողները չխեղդուէին իրենց թունաւոր բարքերէն: Նոյնպէս սուտ է ըսել թէ քրիստոնեայ դաստիարակը կը պաղեցնէ իր սաներուն բնական անձնասիրութեան ու մրցումի եռանդը, և զանոնք կը զբաղեցնէ եղեր միայն ընկերային կեանքի հետ կապ չունեցող անդրաշխարհեան խընդիրներով: Սուտ է վերջապէս որ կղերականը ուսանողներուն աւանդելով կրօնի սկզբունքները՝ զանոնք իրեն համար կը պատրաստէ եղեր, որովհետեւ սովորաբար այնքան օտար և անծանօթ կ'ըլլան՝ որ ապագային մէջ թերեւս իր աչքին չհանդիպին երբեք, մինչ լաւ գիտէ միւս կողմէն թէ ընկերութեան մատուցած բոլոր ծառայութիւններէն այս է միակը՝ որուն համար չնչին երախտագիտութիւն մ'իսկ յուսալի չէ:

2) Քանի որ այսքան վատ ձեռքերու մէջ մնացեր էր հանրային կրթութիւնը, մարդկութեան օգտին համար խանդավառուող այդ իմաստուններն ինչո՞ւ քաջութիւնը չունեցան նուիրուելու այս կարեւոր գործին և փայլուն յաջողութիւններով ցունելու իրենց գերզգօնութիւնը: Պատճառը սա չէ՞ միթէ որ կրօնը միայն կրնայ տանելի ընել ու քաղցրացնել այս ուրբան կենսական՝ նոյնքան ծանր ու տաժանելի աշխատութիւնը: Ինչո՞ւ բառ մ'անգամ չգրեցին ցրելու համար տիրող անմիտ նախապաշարումը որով մանկավարժութիւնը կը նկատուի շատերէ իրր անարգ ու արհամարհելի արհեստ մը: Իրերու այս վիճակին մէջ, իրենց բռնած դիրքը անշուշտ յարմարագոյն միջոց մը չէ գործին յաջողութեան համար: Այս միայն ստոյգ է որ անոնք աշխարհը տետրակներով վերանորոգելու տենդէն մղուած, հրատարակեցին գիտական, իմաստասիրական և ազգային ծրագիրներ՝ որոնք ոչ մէկ օգտակար արդիւնք ունեցան: Հմուտ փորձագէտներ անգործադրելի գտան այդ զմայլելի ծրագիրները, կամ աւելի յարմար՝ ինքնահաւան ազգականեր պատրաստելու, իսկ նոյնքան փորձել ուզողներ ստիպուեցան հրաժարիլ իրենց մտադրու-

թենէն: Դաստիարակութիւնը երբեք նոյնքան անյաջող եղած չէ՞ որքան այն տիւրը թուականին երբ այդ իմաստասէրները միջամտեցին ազմկալի ճամբարտակութիւններով, ու պատանիներու թելադրեցին կանուխէն ամէն բան գիտնալու խոր փառասիրութիւնը:

Մեր մէջ կայ դաստիարակութեան վնասակար մոլութիւն մը որ ոչ թէ կըթիչներէ՝ այլ ծնողներէ կու գայ. շատեր կը պահանջեն համառօտել մանկավարժութեան տարիները մինչ հարկ էր աւելի երկարել: Հին ժամանակները 18 ամեայ երիտասարդը տակաւին մանուկ կը համարուէր և կը մնար ուսուցիչներու ձեռքին տակ, այսօր կ'ուզուի որ ան 15 տարեկանին մէջ չափահաս նկատուի ու կարենայ վայելել իր ազատութիւնը: Նոյն իրաւունքը կը տրուի նաեւ անխելահաս մանուկներու՝ որոնք մեքենաներ են պարկապէս, կը ծանրաբեռնուի անոնց յիշողութիւնը և կը տկարացուն մատղաշ գործարանները կանխահաս ծանօթութիւններով: Այդ փորձրիկները 15 տարեկան հազիւ եղած՝ կամ գրեթէ ապուշ պիտի դառնան, կամ ձանձրանալով ոչինչ պիտի ուզեն սորվիլ, վասն զի պիտի կարծեն թէ ամէն բան գիտեն:

3) Յայտնի է թէ Յորանսայի մէջ մինչեւ ուր հասեր էր անկրօններու կատաղութիւնը քրիստոնէական դաստիարակութեան դէմ: Շատ չանցած զգացին ծնողները թէ ո՞րչափ դժուարին է եղեր անոր պակասը լրացնել անհաւատութեան մերտնկերով: Կատաւարութիւնը ձանձրանալով այս մասին եղած անհամար դիմումներէ ու զանգատներէ, զուր տեղ կ'աշխատուէր եղած վնասները դարմանելու համար: Ինքնապանծ փիլիսոփաները չէին կրնար ունենալ ասկէ աւելի յարմարագոյն առիթ՝ իրենց տաղանդն ի սպաս դնելու համար, բայց ոչ որ համարձակեցաւ տեղէն շարժելու: Կործանելու համար վայրկեան մը կը բաւէ, դարեր պէտք են շինելու համար:

4) Նախորդ դարերու սերունդները կը

կարծենք թէ մեր թշնամիներու ժամանակակիցներէն նուազ խելացի չէին, եւ կակիցներէն նուազ խելացի չէին, եւ սակայն անոնցմէ շատեր քահանաներէ դաստիարակուած էին՝ իրենց այսպանելի կարծուած մերտնալ: Մեծն Գոնդէ կըրթուած էր Պուրժի (Bourges) վարժարանին մէջ, և ուզեց որ իր զաւակն ալ, Անկիէնի դուքսը, Նամիւրի մէջ դաստիարակուի: Զանց կ'ընեմ յիշել ուրիշ մեծ մարդոց համոզումներն ու գործնական օրինակները: Անգլիացի անհաւատ մը կը խոստովանէր թէ անկրօնութիւնը իր երկրին մէջ ծնունդ առած է դաստիարակութեան պակասէն, մասնաւորապէս՝ նշանաւոր մարդոց քով:

5) Ամբարիշտ գրականութեան այս ջնջերը իրենց հրատարակութիւններով հուզեցրականութեան տրամագծապէս ներգեղանկանութեան թէ չկայ Աստուած և ոչ հանդերձեալ կեանք, թէ կրօնը առասպել մըն է, մարդը՝ հոգիէ զուրկ կենդանի մը, և թէ ամբողջ բարոյականութիւնը կը սահմանափակուի անձնական հաճոյքը փնտռելու և ցաւերէ փախչելու մէջ:

Դաստիարակչական սքանչելի՝ դրութիւն որ ինքնին գործադրուեցաւ մեծ յաջողութեամբ, անոր վարժելու համար ոչ դպրոցներու պէտք եղաւ և ոչ կըթիչներու, անչափահաս ազատամիտներ զայն բուսեցնելու իրենց ուսուցիչներուն չափ: Եւ ամէն օր մենք կը տեսնենք արդէն մահարոյր նշանները անբանային բարո-

յականի մը՝ որուն արժանաւոր տեղն ըլլալու էր Եպիկուրի ախոռը, քան դաստիարակութեան սրբավայր մը:

6) Վերջապէս, անոնք նուազ շոտլաբանութիւն չըրին նաեւ նկարագրելու և հեգնելու համար աղջիկներու առած դաստիարակութիւնը Մայրապետներու քով: Բնականաբար կրօնը այլեւս պիտի չազդէր ախտամոլ թելադրանքներէ վարակուած կիներու: Եւ միթէ այս վիճակով հարստացողներու այրեր չափէն աւելի զգացին իրենց ընտրութեան ու բախտաւորութեան արժէքը: Լրագիրներու և թերթերու մէջ երեւցող ընտանեկան տրամաներու և ոճիրներու հետզհետէ աճումը կը բաւէ համոզուելու համար թէ ուսկից է աղէտին բուն պատճառը:

Զէ եղած այս իմաստաւորներէն և ոչ մէկ հոգի որ անձնութեամբ զբաղած ըլլայ տգէտներու կրթութեամբ՝ գէթ հանրութեան օգտին համար, որով ինքզինքնին այնքան խանդավառուած ցոյց կու տային: Յիսուս Քրիստոս մէկ խօսք միայն ըսաւ. «Գնացէ՛ք աշակերտեցէ՛ք բոլոր ազգերը»: Այն օրէն ի վեր երկու սեռէն բիւրաւոր անձեր, արիացած Փրկչին խրախուսանքէն, ներգրուեցան այս տաժանելի հոգածութեան, իրենց գուրգուրանքներուն առարկայ ընելով աւելի աղքատներու զաւակները:

Ամբողջ ուրեմն, կրօնի թշնամիներ, որ տտելութեամբ զրպարտել ու վարկարեկել ուզեցիր այսպիսի դիւցազնական եղբայրսիրութիւն մը:

(Շարունակելի)

Հ. Թ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

